

The Greek Review of Social Research

Vol 115 (2004)

115 Γ´

Μεθοδολογικά ζητήματα στη διεθνή συγκριτική έρευνα: Το παράδειγμα των εργασιακών σχέσεων

Χριστίνα Καρακιουλάφη

doi: [10.12681/grsr.9345](https://doi.org/10.12681/grsr.9345)

Copyright © 2004, Χριστίνα Καρακιουλάφη

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Καρακιουλάφη Χ. (2004). Μεθοδολογικά ζητήματα στη διεθνή συγκριτική έρευνα: Το παράδειγμα των εργασιακών σχέσεων. *The Greek Review of Social Research*, 115, 75–100. <https://doi.org/10.12681/grsr.9345>

Χριστίνα Καρακιουλάφη*

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΣΤΗ ΔΙΕΘΝΗ
ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ: ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ
ΤΩΝ ΕΡΓΑΣΙΑΚΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ**

---

*«...το να κάνει κανείς συγκριτική κοινωνιολογία
δεν σημαίνει απλά να συγκεντρώνει εσπευσμένα
κάθε είδους υλικό αλλά σημαίνει, πρώτα απ' όλα,
να το κρίνει, εν συνεχεία να το υποβάλλει
σε μια όσο το δυνατόν πιο μεθοδική επεξεργασία»*

Durkeim, 1975, σ. 147

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Οι εξελίξεις που σημειώνονται στο οικονομικό και πολιτικό πεδίο (λ.χ. παγκοσμιοποίηση των αγορών, ευρωπαϊκή ενοποίηση) έχουν ενισχύσει τη «δημόσια ζήτηση» και το ερευνητικό ενδιαφέρον για τις διεθνείς συγκριτικές έρευνες στο πεδίο των εργασιακών σχέσεων. Λόγω της «μαζικής» παραγωγής τέτοιων ερευνών εγείρονται κάποια μεθοδολογικά ζητήματα τόσο όσον αφορά την πραγματοποίηση αυτών των ερευνών, όσο και σε σχέση με τη χρήση των αποτελεσμάτων τους. Διαφαίνεται η αναγκαιότητα ενός ευρύτερου προβληματισμού ως προς τα μεθοδολογικά εργαλεία που χρησιμοποιούνται σ' αυτές τις έρευνες: ένας προβληματισμός που πιθανά θα βοηθήσει να «φιλτράρουμε» και να ερμηνεύσουμε τις πληροφορίες που μας παρέχουν κάποιες θεωρούμενες ως «έγχυρες» και «αξιόπιστες» συγκριτικές έρευνες.

---

* Δρ Κοινωνιολογίας, Διδάσκουσα στο τμήμα Κοινωνιολογίας Πανεπιστημίου Κρήτης.

** Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον κ. Ανδρέα Μοσχονά, Αναπληρωτή Καθηγητή στο Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης, καθώς και την κ. Δέσποινα Βαλάση, υποψήφια διδάκτορα Κοινωνιολογίας, για την εποικοδομητική τους κριτική.

I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι οικονομικές και πολιτικές εξελίξεις των τελευταίων δεκαετιών, όπως για παράδειγμα η παγκοσμιοποίηση των αγορών, η ευρωπαϊκή ενοποίηση, κ.λπ., έχουν ενισχύσει τη «δημόσια ζήτηση», καθώς και το συνακόλουθο ερευνητικό ενδιαφέρον για τις διεθνείς συγκριτικές έρευνες στο πεδίο των εργασιακών σχέσεων.¹

Το ενδιαφέρον αυτό δεν είναι νέο, δεδομένου ότι συγκριτικές έρευνες τέτοιας εμβέλειας πραγματοποιούνται τουλάχιστον από τις δεκαετίες του '50 και '60. Εκείνο που ίσως διαφοροποιεί τις σύγχρονες μας έρευνες από εκείνες των προηγούμενων δεκαετιών είναι τα κίνητρα και η μεθοδολογία. Συχνά, τα κίνητρα αυτών των ερευνών υπήρξαν «εθνοκεντρικά», ενώ από μεθοδολογική σκοπιά προσανατολίζονταν προς μια κατηγοριοποίηση των υπό σύγκριση χωρών ανάλογα με το επίπεδο ανάπτυξης και προόδου σε διάφορους τομείς (λ.χ. τεχνολογική πρόοδος), και έχοντας ως σημείο αναφοράς τα αναπτυξιακά πρότυπα των ανεπτυγμένων αγγλοσαξονικών χωρών. Αυτός ο «εθνοκεντρισμός» έχει επικριθεί έντονα από τους μεταγενέστερους ερευνητές του πεδίου, οι οποίοι συνήθως προσπαθούν να αποφεύγουν τέτοιου είδους κατηγοριοποιήσεις.

Στις μέρες μας το σχετικό ερευνητικό ενδιαφέρον έχει αυξηθεί τόσο λόγω της ενίσχυσης του ρόλου των πολυεθνικών επιχειρήσεων που εγείρουν κάποιες νέες προκλήσεις για τους δρώντες του πεδίου των εργασιακών σχέσεων όσο και λόγω της διαμόρφωσης υπερεθνικών δομών (λ.χ. Ευρωπαϊκή Ένωση) που επιβάλλουν μια θεώρηση και μια δράση υπερεθνικού ή διακρατικού χαρακτήρα. Αυτό το ενδιαφέρον συγκεκριμενοποιείται μέσα από τη δημιουργία νέων ερευνητικών δομών (λ.χ. το Ευρωπαϊκό Παρατηρητήριο Εργασιακών Σχέσεων στην περίπτωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης), την ενίσχυση των ερευνητικών δραστηριοτήτων των υπάρχουσών δομών (λ.χ. του Διεθνούς Γραφείου Εργασίας), την ανάπτυξη

---

1. Αν και είναι δύσκολο να δοθεί ένας ακριβής ορισμός στην έννοια «εργασιακές σχέσεις», λόγω της πληθώρας και της ανομοιογένειας των θεμάτων που καλύπτει το πεδίο, μπορεί να θεωρηθεί ότι αυτές αφορούν κάθε επίσημη και ανεπίσημη, ατομική και συλλογική πτυχή της σχέσης μεταξύ των εργαζομένων, των εργοδοτών (καθώς και των οργανώσεών τους) και του κράτους. Μιλώντας για εργασιακές σχέσεις αναφερόμαστε στα περιβάλλοντα (οικονομικό, πολιτικό κ.λπ.) του πεδίου των εργασιακών σχέσεων και στις σχέσεις που αυτά έχουν με το πεδίο, στους βασικούς δρώντες του πεδίου και στις μεταξύ τους διαδράσεις (σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο), καθώς και στα «παράγωγα» αυτών των διαδράσεων.

ερευνητικών προγραμμάτων διεθνούς συνεργασίας (λ.χ. τα ευρωπαϊκά ερευνητικά προγράμματα), καθώς και τη συγγραφή ποικίλων άρθρων, συγγραμμάτων και διατριβών.

Εντούτοις, παρά το όποιο ενδιαφέρον –και ίσως πλέον και την αναγκαιότητα– που παρουσιάζουν οι συγκριτικές έρευνες αυτού του τύπου, εμπεριέχουν και ορισμένους, μεθοδολογικούς κυρίως, κινδύνους τόσο λόγω του διαλόγου περί των «ομοιογενοποιητικών» συνεπειών της παγκοσμιοποίησης της οικονομίας όσο και λόγω της αυξημένης ζήτησης για «μαζική παραγωγή» ερευνών τέτοιας εμβέλειας.

Ίσως και γι' αυτούς ακριβώς τους λόγους, σήμερα πια επιβάλλεται ένας ευρύτερος προβληματισμός ως προς τα μεθοδολογικά εργαλεία που χρησιμοποιούνται σ' αυτές τις έρευνες· ένας προβληματισμός που πιθανά θα βοηθήσει στο να «σχετικοποιήσουμε» τις πληροφορίες που μας παρέχουν οι –συχνά– θεωρούμενες ως «έγκυρες» και «αξιόπιστες» συγκριτικές έρευνες.

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, δύο είναι οι στόχοι αυτού του άρθρου. Πρώτον, να τεθούν και να αναδειχθούν ορισμένα απ' τα προβλήματα ή μεθοδολογικά ζητήματα που εγείρονται τόσο στο στάδιο της κατασκευής όσο και στο στάδιο της ανάγνωσης και χρήσης των διεθνών συγκριτικών ερευνών. Δεύτερον, να παρουσιαστούν οι προσπάθειες «θεωρητικοποίησης» αυτών των ερευνών· προσπάθειες, οι οποίες έχουν εντατικοποιηθεί τα τελευταία χρόνια, κυρίως λόγω του εμπειρικού και «περιγραφικού» χαρακτήρα που συνήθως λαμβάνουν οι έρευνες αυτού του τύπου.

II. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΩΝ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

1) Αύξηση της κοινωνικής ζήτησης για τις διεθνείς συγκριτικές έρευνες και χρήση των αποτελεσμάτων τους

Τις τελευταίες δεκαετίες παρατηρείται μια συνεχώς αυξανόμενη δημόσια ζήτηση για διεθνείς συγκριτικές έρευνες σ' όλα τα κοινωνικοοικονομικά πεδία. Τα αποτελέσματα αυτών των ερευνών χρησιμεύουν συχνά ως βάση για το σχεδιασμό ή την εισαγωγή κάποιων νέων δημόσιων πολιτικών ή μέτρων και ως εκ τούτου αυξάνεται και η «εμπορική» τους αξία στα πλαίσια των πολιτικών και δημοσιογραφικών συζητήσεων. Ένα από τα βασικά ερωτήματα που τίθεται στην περίπτωση αυτών των ερευνών είναι αν και κατά πόσο τηρούνται κάποιοι βασικοί μεθοδολογικοί κανόνες.

Πολλές φορές διαπιστώνει κανείς ότι οι σύγχρονες συγκριτικές έρευνες δεν εκπληρώνουν κάποια βασικά μεθοδολογικά κριτήρια, κάτι το οποίο έχει να κάνει τόσο με την αλλαγή της δημόσιας ζήτησης, η οποία προσανατολίζεται προς μια γρήγορη και μαζική παραγωγή ερευνών, όσο και με μια αλλαγή των τρόπων παραγωγής της «επιστημονικής γνώσης» (Schultheis, 1989).

Εδώ και πολλά χρόνια η συγκριτική έρευνα έχει μετατεθεί απ' τα μικρά ερευνητικά πανεπιστημιακά ή έξω-πανεπιστημιακά ινστιτούτα στις πολιτικο-διοικητικές «πολυεθνικές επιχειρήσεις», όπως είναι ο ΟΟΣΑ, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, η Διεθνής Οργάνωση Εργασίας.

Τα μαζικά παράγωγα αυτού του πολιτικο-διοικητικού συγκρητισμού «...μεταμορφώνονται με τη σειρά τους σε “εμπορεύματα”, που διαχέονται μέσα από διάφορα δίκτυα στις εθνικές και διεθνείς αγορές πληροφόρησης και υιοθετούνται ή αναπαράγονται με τους πιο διαφορετικούς τρόπους – από τη δημοσιογραφική εκλαϊκευσή τους σύμφωνα με το μοντέλο κατάταξης των “ολυμπιακών” ρεκόρ, στην επιστημονική καθαγίαση υπό την μορφή συγκριτικών ερευνών στη βάση των παρεχόμενων δεδομένων» (Schultheis, 1989, σ. 222).

Κάτι ανάλογο μπορεί να συμβεί και με τη χρήση των αποτελεσμάτων αυτών των συγκριτικών ερευνών. Τα αποτελέσματα αυτά μπορούν να χρησιμοποιηθούν έξω από το εθνικό πλαίσιο διαμόρφωσής τους, να θεωρηθούν ως βάση προκειμένου να καταγραφούν οι «καλύτερες» πολιτικές και πρακτικές ή να χρησιμεύσουν ως σημείο αναφοράς προκειμένου να μεταφερθεί ένα μέτρο από τη μια χώρα στην άλλη, με το πρόσχημα ότι έχει αποδειχθεί αποτελεσματικό σ' αυτήν.

2) Κάποια γενικά πρωτογενή «προβλήματα» των διεθνών συγκριτικών ερευνών

Οι περισσότερες διεθνείς συγκριτικές έρευνες εμφανίζουν εξ αρχής κάποια «προβλήματα», τα οποία, αν και είναι συχνά αναπόφευκτα, μπορούν από μεθοδολογική σκοπιά να «υπονομεύσουν» τα συμπεράσματά τους.

Τα «προβλήματα» αυτά έχουν κυρίως να κάνουν με την ετερογένεια των εμπλεκόμενων ερευνητών (λ.χ. θεωρητικό υπόβαθρο, επιστημονικές σχολές στις οποίες πιθανά πρόσκεινται) και φορέων, τη μεθοδολογική ετερογένεια, αυτή των δεδομένων, τις εθνικές ερευνητικές παραδόσεις – εάν αυτές υπάρχουν. Παράλληλα, τίθεται και το ζήτημα της δομής στην οποία εντάσσονται ή απασχολούνται οι ερευνητές: Πανεπιστήμιο, ερευνη-

τικό κέντρο δημοσίων ή ιδιωτικών συμφερόντων, ερευνητικό κέντρο που πρόσκειται στα συνδικάτα ή στις εργοδοτικές οργανώσεις, διεθνής οργανισμός κ.λπ.²

Οι όροι και οι συνθήκες εργασίας στα πλαίσια των προγραμμάτων διεθνούς συγκριτικής έρευνας διαδραματίζουν επίσης ένα σημαντικό ρόλο. Στα πλαίσια των διακρατικών ερευνητικών προγραμμάτων συχνά καλούνται να συνεργαστούν οι ερευνητές πάνω σ' ένα αντικείμενο που τις περισσότερες φορές τούς έχει επιβληθεί εκ των προτέρων. Οι ερευνητές αυτοί συγκεντρώνουν υλικό από εθνικά δεδομένα προκειμένου εν συνεχεία να προβούν σε μια δευτερογενή ανάλυση. Για παράδειγμα, στις έρευνες που γίνονται από Ευρωπαϊκούς φορείς (λ.χ. το Ευρωπαϊκό Ίδρυμα για τη Βελτίωση των Συνθηκών Διαβίωσης και Εργασίας) συλλέγονται σε μια πρώτη φάση τα εθνικά δεδομένα και εν συνεχεία ετοιμάζεται μια συνολική συγκριτική έκθεση για την κατάσταση στις υπό εξέταση χώρες. Στα πλαίσια αυτά παραδίδονται έρευνες στις οποίες έχει συγκεντρωθεί, αναλυθεί και παρουσιαστεί ένας μεγάλος αριθμός δεδομένων μέσα σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα, το οποίο δεν επαρκεί για την πραγματοποίηση μιας πραγματικά συγκριτικής εργασίας. Αυτό το διάβημα επιτρέπει να καταγραφεί μια κατάσταση σε μια δεδομένη χρονική στιγμή αλλά δεν έχει καμιά συγκριτική αξία, δεδομένου ότι τα υπό εξέταση φαινόμενα δεν πλαισιώνονται, δηλαδή δεν αναλύονται σε σχέση με το γενικότερο κοινωνικοοικονομικό τους πλαίσιο (Hantrais και Letablier, 1998).

Ένα ακόμα πρωτογενούς φύσεως πρόβλημα που τίθεται στα πλαίσια των διεθνών συγκριτικών ερευνών σχετίζεται με τα εμπειρικά και στατιστικά δεδομένα που χρησιμοποιούνται σ' αυτές και συγκεκριμένα με τη διαθεσιμότητα (ή μη) συγκρίσιμων δεδομένων. Δεν είναι καθόλου σπάνια

---

2. Η L. Hantrais και η M.-T. Letablier (1998) παρατηρούν ότι το διαφορετικό εργασιακό καθεστώς των Γάλλων και Άγγλων ερευνητών επηρεάζει την πορεία και τα αποτελέσματα της ερευνητικής τους δουλειάς. Το εργασιακό καθεστώς μεγάλης μερίδας Γάλλων ερευνητών τούς επιτρέπει να προφυλάσσονται από κάποια προβλήματα και ζητήματα του «πραγματικού κόσμου», σε αντίθεση με τους Άγγλους, οι οποίοι εργάζονται υπό περιοριστικούς ρυθμούς και με βάση κριτήρια αποδοτικότητας, που δεν τους αφήνουν πολλά περιθώρια για αναστοχασμό. Κατά συνέπεια, ο Άγγλος ερευνητής προσανατολίζεται περισσότερο προς την εφαρμοσμένη έρευνα και η ερευνητική του ομάδα δεν μπορεί να επιβιώσει παρά μονάχα στο βαθμό που θα ικανοποιήσει τα αιτήματα των χρηματοδοτών της, στη βάση του «*maximum output for minimum input*». Επιχειρώντας να συγκεντρώσει κονδύλια, πρέπει να επιδείξει επιχειρηματικές ικανότητες, κάτι το οποίο δεν του αφήνει πολλά περιθώρια για θεωρητικές αναζητήσεις, σε σχέση με τους Γάλλους ομολόγους του.

η εικόνα συγκριτικών εκθέσεων, όπου απουσιάζουν τα στατιστικά δεδομένα για μια χώρα ή όπου τα στοιχεία που αναφέρονται δεν ανταποκρίνονται στη χρονική περίοδο που καλύπτει η έρευνα. Επιπλέον, οι πηγές αυτών των δεδομένων, οι λόγοι για τους οποίους συλλέχθηκαν και η μεθοδολογία συλλογής τους μπορούν να διαφέρουν σημαντικά από τη μια χώρα στην άλλη. Τα στατιστικά δεδομένα δεν πρέπει να νοούνται ως αντικειμενικά αλλά ως κοινωνικές κατασκευές που προκύπτουν μέσα από τη διάδραση μεταξύ του στατιστικολόγου και των ερευνητικών αιτημάτων που διατυπώνονται από τους εθνικούς φορείς (Hantrais και Letablier, 1998). Οι όποιες στατιστικές, τα όποια ποσοτικά ή ποιοτικά ερευνητικά αποτελέσματα δεν «...αναπαράγουν ποτέ ακατέργαστα γεγονότα διότι αυτά τα τελευταία δεν υπάρχουν. Τα δεδομένα κατασκευάζονται βάσει όλων των ειδών των “συμβάσεων”, διοικητικών συμβάσεων, νομικών ή θεσμικών όπως και κοινωνικών συμβάσεων» (Michon, 2003, σ. 190).

Σε σχέση με τα στατιστικά δεδομένα τίθεται και το ζήτημα της εναρμόνισής τους, με άλλα λόγια εάν και κατά πόσο τα συγκριτικά δεδομένα στα οποία βασίζονται οι περισσότερες από τις διεθνείς συγκριτικές έρευνες είναι εναρμονισμένα και εάν ναι, σε ποια κριτήρια βασίστηκε αυτή τους η εναρμόνιση. Συντά, «η προσφυγή στα στατιστικά δεδομένα στις διεθνείς συγκρίσεις εμπεριέχει, σαν να ήταν δεδομένο, ότι αυτές θα πρέπει να έχουν ομοιογενοποιηθεί. Αλλά το ακριβές περιεχόμενο αυτής της ομοιογενοποίησης σπάνια έχει διευκρινισθεί. Οι συγκριτικές έρευνες αναφέρουν συχνά ως “πηγές” και εγγυητές εγκυρότητας, διεθνείς οργανισμούς: Eurostat, ΟΟΣΑ, ΔΟΕ, ΟΗΕ. Εντούτοις, αυτοί οι οργανισμοί δεν είναι σχεδόν ποτέ άμεσοι παραγωγοί στατιστικών. Χρησιμοποιούν σε γενικές γραμμές, από δεύτερο ή τρίτο χέρι, δεδομένα που κατασκευάζονται από εθνικούς οργανισμούς» (Desrosières, 2003, σ. 151).

Τέλος, τίθεται και το ζήτημα της χρήσης των δεδομένων και της γνώσης τους. Το βασικό ερώτημα που τίθεται σ’ αυτή την περίπτωση είναι το εξής: τι μας επιτρέπουν να καταλάβουμε αυτά τα δεδομένα; Αν και είναι εύκολο να παρουσιάζει κανείς δεδομένα που φαίνονται να είναι συγκρίσιμα, επί της ουσίας όμως «...αυτά τα δεδομένα μπορεί να είναι μονάχα επιφανειακά ομοιογενή όταν δεν έχει ληφθεί υπόψη η ποικιλομορφία των θεσμών, των νομικών παραδόσεων, των πολιτισμικών πλαισίων, κ.λπ.» (Affichard, Hantrais, Letablier και Schultheis, 1998, σ. 7).

Ως παράδειγμα, μπορούμε να αναφέρουμε τους συγκριτικούς πίνακες συνδικαλιστικής πυκνότητας που παρατίθενται στις διετείς εκθέσεις της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας. Ενδεικτικά επιλέχθηκαν από τη σχετική

ΠΙΝΑΚΑΣ 1
Ποσοστά συνδικαλιστικής πυκνότητας (%)

<i>Χώρα</i>	<i>Μη-αγροτικό εργατικό δυναμικό</i>	<i>Μισθοτοί</i>
Βέλγιο (1995)	38,1	51,9
Γαλλία (1995)	6,1	9,1
Γερμανία (1995)	29,6	28,9
Ελλάδα (1995)	15,4	24,3
Σουηδία (1994)	77,2	91,1

Πηγή: BIT, 1997, *Le travail dans le monde 1997-1998*, Genève, Bureau International de Travail, σ. 251-252.

έκθεση του 1997-1998 τα ποσοστά συνδικαλιστικής πυκνότητας που αφορούν πέντε ευρωπαϊκές χώρες.

Μια πρώτη ανάγνωση αυτών των στατιστικών στοιχείων μπορεί να μας οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι ο συνδικαλισμός περνά κρίση στη Γαλλία και να μας κάνει να αναρωτηθούμε για τα υψηλά ποσοστά συνδικαλιστικής πυκνότητας στη Σουηδία. Το ερώτημα όμως είναι το ακόλουθο: Τι βρίσκεται πίσω απ' αυτά τα ποσοστά, που συχνά χρησιμοποιούνται και ως βάση για την αξιολόγηση της πορείας του συνδικαλισμού ανά τον κόσμο;

Κανείς δεν αμφισβητεί απαραίτητα την ορθότητα ή εγκυρότητα των εν λόγω ποσοστών, αλλά, όταν πλέον τα διερευνούμε συγκριτικά, ίσως θα ήταν μεθοδολογικά ορθότερο να θέσουμε ορισμένα ερωτήματα, όπως για παράδειγμα: Πώς προκύπτουν αυτά τα ποσοστά (λ.χ. υπολογίζονται βάσει του αριθμού των εγγεγραμμένων ή των ενεργών μελών); Πώς ορίζουμε το συνδικάτο σε κάθε χώρα; Ποια συνδικάτα νοούνται ως αντιπροσωπευτικά; Ποιες είναι οι αρμοδιότητες των συνδικάτων και τι παρέχουν στα μέλη τους; Ποιες κατηγορίες εργαζομένων αφορούν τα ποσοστά αυτά και πώς κατανέμονται μεταξύ δημοσίου και ιδιωτικού τομέα; Ποιες κοινωνικές κατηγορίες εντάσσουν στους κόλπους τους τα συνδικάτα (εργαζόμενους, ανέργους, μετανάστες...); Σίγουρα υπάρχουν και πολλά άλλα ερωτήματα που θα μπορούσαν να τεθούν.

Το ζητούμενο τελικά είναι να δει ο κάθε ερευνητής ή αναγνώστης ποιοι είναι εκείνοι οι παράγοντες που θα έπρεπε πιθανά να λάβει υπόψη του διαβάζοντας αυτά τα στοιχεία. Σε σχέση με τα ποσοστά που παρατίθενται στον παραπάνω πίνακα θα μπορούσαν να γίνουν ορισμένες παρατηρήσεις. Στη Γερμανία, οι κλαδικές συλλογικές συμβάσεις εργασίας καλύ-

πουν θεωρητικά μόνο τα μέλη του εκάστοτε κλαδικού συνδικάτου. Οι κοινωνικοί συνομιλητές είναι εκείνοι που ορίζουν στα πλαίσια της συλλογικής σύμβασης εργασίας τη δυνατότητα επέκτασης εφαρμογής αυτής της σύμβασης στο σύνολο των εργαζομένων. Κάτι ανάλογο ισχύει και στη Σουηδία: οι συλλογικές συμβάσεις εργασίας καλύπτουν θεωρητικά μόνο τα μέλη του εκάστοτε κλαδικού συνδικάτου και δεν προβλέπεται κάποια δυνατότητα επέκτασης της εφαρμογής τους και στους μη-συνδικαλισμένους. Επιπλέον, τα σουηδικά συνδικάτα διαχειρίζονται τα ταμεία ασφάλισης κατά της ανεργίας και έχουν επιτύχει να εντάξουν στο εσωτερικό τους και άλλες κατηγορίες του πληθυσμού, όπως τους ανέργους και τους μετανάστες. Η συνδικαλιστική συνδρομή περιλαμβάνει και τη συνδρομή σ' αυτό το ταμείο. Αυτά τα δύο ευνοούν (ή και καθιστούν κατά κάποιο τρόπο υποχρεωτική) την ένταξη των εργαζομένων σε κάποιο συνδικάτο, κάτι το οποίο εξηγεί και τα υψηλά ποσοστά συνδικαλιστικής πυκνότητας στη Σουηδία. Όσον αφορά το Βέλγιο, είναι οι εργοδότες και τα συνδικάτα που διαχειρίζονται σε μεγάλο βαθμό το κοινωνικοασφαλιστικό σύστημα. Ουσιαστικά τα τρία συνδικάτα (και το Συμπληρωματικό Ταμείο Καταβολής των Επιδομάτων Ανεργίας) είναι οι οργανισμοί-πληρωτές. Το γεγονός ότι οι συνδικαλιστικές οργανώσεις έχουν την ευθύνη για την καταβολή των επιδομάτων ανεργίας εξηγεί, τουλάχιστον εν μέρει, το υψηλό ποσοστό συνδικαλιστικής πυκνότητας. Η χαμηλή συνδικαλιστική πυκνότητα που παρατηρείται στη Γαλλία μπορεί να εξηγηθεί εν μέρει από την πολυδιάσπαση στο χώρο του συνδικαλισμού, την έλλειψη συνεργατικής κουλτούρας και το γεγονός ότι οι συλλογικές συμβάσεις εργασίας καλύπτουν το σύνολο των εργαζομένων –όπως και στην περίπτωση της Ελλάδας–, κάτι το οποίο δεν «υποχρεώνει» τους εργαζόμενους να ενταχθούν σε κάποιο συνδικάτο.

3) Τι συνιστά και τι δεν συνιστά συγκριτική έρευνα – Μεθοδολογικά «λάθη» στα πλαίσια των διεθνών συγκριτικών ερευνών

Ένα από τα κύρια ζητήματα που τίθεται στα πλαίσια των συγκριτικών ερευνών σχετίζεται με το αν και κατά πόσο ορισμένες τέτοιες έρευνες μπορούν να θεωρηθούν πράγματι ως συγκριτικές. Μ' άλλα λόγια, πολλές αποκαλούμενες συγκριτικές έρευνες δεν εμπεριέχουν μια πραγματικά συγκριτική προοπτική.

Σύμφωνα με τον Richard Hyman (1998a), στο πεδίο των εργασιακών σχέσεων γίνεται κατάχρηση της έννοιας της συγκρισιμότητας. Προκειμένου να επιτευχθεί σύγκριση, πρέπει να γίνει «...μια συστηματική διασταυ-

ρωμένη ανάλυση φαινομένων, που είναι ταυτόχρονα όμοια και διαφορετικά» (Hyman, 1998a, σ. 13)· να παρουσιαστούν και να αναλυθούν με συστηματικό τρόπο διάφορα δεδομένα προκειμένου να βρεθεί μια εξήγηση για τις καταγεγραμμένες διαφορές και ομοιότητες. Κατ' αυτόν υπάρχουν πέντε ειδών ψευδο-συγκριτικές έρευνες (Hyman, 1998a, 1998b, 2000).

Πρώτον, έρευνες που παραθέτουν τις εμπειρίες διαφόρων χωρών χωρίς να προβαίνουν –ή ελάχιστα– σε μια συγκριτική ανάλυση. Τέτοιο είναι το παράδειγμα κάποιων συλλογικών τόμων, όπου παρατίθενται εθνικές μονογραφίες χωρίς να γίνεται όμως καμία προσπάθεια σύγκρισης, ακόμα και εάν ο τίτλος τους παραπέμπει σε κάτι τέτοιο.³

Δεύτερον, ταξινομικές έρευνες που ως στόχο τους έχουν να κατηγοριοποιήσουν τα εθνικά παραδείγματα, γεγονός που δεν αφήνει σημαντικά περιθώρια για ανάλυση και επεξήγηση. Αυτού του είδους η μέθοδος ήταν συνήθης στις πρώτες συγκριτικές έρευνες των δεκαετιών του '50 και του '60, που χαρακτηρίζονταν από έναν εξελικτισμό και επηρεάζονταν σημαντικά από τις θεωρίες του εκσυγχρονισμού. Το πρόβλημα αυτό προκύπτει ιδιαίτερα στην περίπτωση των ερευνών «δυτικής» έμπνευσης και προέλευσης, που περιλαμβάνουν παραδείγματα τόσο «ανεπτυγμένων», όσο και «αναπτυσσόμενων» ή «υποανάπτυκτων» χωρών, και όπου οι όποιες διαφορές νοούνται ως συνέπειες καθυστέρησης. Αναφερόμενος σ' αυτού του τύπου τις έρευνες –τις οποίες ονομάζει «συνθετικές»– ο Franz Schultheis (1989) επισημαίνει ότι «...οδηγούν –λόγω της εξελικτικής λογικής τους– σχεδόν μοιραία στον περιορισμό της κάθε διαπολιτισμικής “διαφοράς” σε μια διαφορά επιπέδου ανάπτυξης, αποκλείοντας εκ των προτέρων το γεγονός ότι μπορούν να υπάρξουν, πέρα από την αρχή του “one best way”, αγαπητής στις οικονομικές προσεγγίσεις, διαφορετικές πορείες ανάπτυξης» (Schultheis, 1989, σ. 227).

Τρίτον, η δημιουργία «καταλόγου διαφορών», όπου οι διαφορές μεταξύ χωρών αναφέρονται, χωρίς όμως να γίνεται κάποια συστηματική προσπάθεια επεξήγησής τους. Τέτοιο είναι το παράδειγμα πολλών συγκριτικών εκθέσεων που γίνονται από διεθνείς και ευρωπαϊκούς οργανισμούς.

---

3. Ενδεικτικά μπορούμε να αναφέρουμε το παράδειγμα του συλλογικού τόμου που επιμελήθηκαν οι J. Rogers και W. Streeck, με τον τίτλο *Work Councils: Consultation, representation, and cooperation in industrial relations* (1995), στα πλαίσια του οποίου παρατίθενται εθνικές μονογραφίες όπου αναλύονται τα εθνικά συστήματα εκπροσώπησης των εργαζομένων στο επιχειρησιακό επίπεδο, χωρίς όμως να υπάρχει καμία συγκριτική προοπτική.

Τέταρτον, η παράθεση ή ο απλός συσχετισμός στατιστικών δεδομένων προερχόμενων από διάφορες χώρες. Είναι ένας τύπος έρευνας που συναντάται αρκετά συχνά, και στα πλαίσια της οποίας βρίσκουμε πολυάριθμους στατιστικούς πίνακες, χωρίς να γίνεται κάποια προσπάθεια επεξήγησης των όρων διαμόρφωσης αυτών των στατιστικών δεδομένων και της σημασίας που αυτά λαμβάνουν στην εκάστοτε χώρα. Πρωταρχικός στόχος αυτών των ερευνών είναι περισσότερο να εγκαθιδρυθούν στατιστικές σχέσεις παρά αυτές να εξηγηθούν» (Hyman, 1998a). Εντούτοις, «...το να περιοριστεί κανείς σ' ένα τέτοιο επίπεδο σύγκρισης "item-by-item" εμποδίζει μια κοινωνιολογικά έγκυρη σύγκριση όσον αφορά τις δομικές ιδιαιτερότητες που βρίσκονται στη βάση των αναδυόμενων διαφοροποιήσεων» (Schultheis, 1989, σ. 224).⁴

Τέλος, υπάρχει και η επιλεκτική και συχνά αυθαίρετη χρήση δεδομένων που αφορούν άλλες χώρες προκειμένου να θεμελιωθεί ή να υποστηριχτεί μια ανάλυση εθνικού κυρίως χαρακτήρα.

Σ' αυτή τη λίστα των «ψευδο-συγκριτικών» ερευνών, ο F. Schultheis (1989) προσθέτει και την «εξομοιωτική» σύγκριση, δηλαδή τη σύγκριση «...που βασίζεται σε μια αυθόρμητη εξομοίωση ενός δεδομένου που προέρχεται από ένα ξένο πολιτισμικό πλαίσιο, μέσα από οικεία σχήματα νόησης και επεξήγησης, παράγοντας την ψευδαίσθηση μιας οξυδερκούς και αυθεντικής γνώσης» (Schultheis, 1989, σ. 223). Σ' αυτή την κατηγορία μπορούμε να εντάξουμε τα λάθη ορολογίας, τα οποία παράγουν λανθασμένες ομοιότητες ή διαφορές μεταξύ κοινωνικο-πολιτισμικών δεδομένων που προέρχονται από διαφορετικές κοινωνίες. Ας μην ξεχνάμε ότι ακόμα και οι λέξεις αποκαλύπτουν σημαντικές διαφορές όσον αφορά την αντίληψη και την αναπαράσταση των υπό εξέταση φαινομένων.

Πέρα από αυτές τις τυπολογίες λανθασμένων ή ψευδο-συγκριτικών ερευνών, υπάρχει και ο κίνδυνος να υπερτονιστούν οι διαφορές ή αντιθέτως οι ομοιότητες μεταξύ των υπό σύγκριση χωρών. Σύμφωνα, λοιπόν, με τους συγγραφείς της έκθεσης για την Ευρωπαϊκή Επιτροπή περί «των μεταμορφώσεων της εργασίας και το μέλλον του εργατικού δικαίου στην Ευρώπη», ένας πρώτος κίνδυνος είναι να υπερεκτιμηθούν οι «ομοιογενοποιητικές» συνέπειες της οικονομικής διεθνοποίησης: «Σ' έναν κόσμο που μεταβάλλεται, ο πειρασμός είναι μεγάλος να θεωρήσουμε το μέρος που βρίσκεται σε κίνηση ως το όλο και να αγνοήσουμε τις δυνάμεις διατήρη-

---

4. Ο F. Schultheis (1989) θεωρεί ότι στην περίπτωση αυτή πρόκειται για «αυθαίρετη» σύγκριση.

σης του κοινωνικού συστήματος» (Supriot, 1999, σ. 18). Πολύ συχνά οι σχετικές αναλύσεις βασίζονται στην ιδέα σύμφωνα με την οποία μπορούμε πλέον να μιλάμε όλο και λιγότερο με όρους «εθνικούς», απ' τη στιγμή που οι δυνατότητες «παρέμβασης» των εκάστοτε εθνικών φορέων περιορίζονται, υπό τις πιέσεις ενός έντονα διεθνοποιημένου περιβάλλοντος.

Από την άλλη όμως, υπάρχει και ο κίνδυνος να υπερεκτιμηθούν οι διαφορές μεταξύ των χωρών και «να καλλιεργηθεί η ιδέα πως ένα είδος εθνικού φαταλισμού δεν επιτρέπει να σκεφτόμαστε σήμερα με κοινοτικούς όρους το ζήτημα της εργασίας» (Supriot, 1999, σ. 18). Οι διαφορές αυτές ανάγονται κυρίως στην ύπαρξη και τη διατήρηση κάποιων πολιτισμικών προτύπων που επηρεάζουν ή και καθορίζουν τους τρόπους δράσης των δρώντων στο πεδίο των εργασιακών σχέσεων. Τα υπό μελέτη φαινόμενα ερμηνεύονται μέσα από την αναφορά σε μια εθνική κουλτούρα, χωρίς εντούτοις να γίνεται κάποια προσπάθεια κατανόησης των λόγων ύπαρξης ή της «διαδικασίας κατασκευής» αυτής της κουλτούρας, κάτι το οποίο εμπεριέχει και τον κίνδυνο μιας ντετερμινιστικής προσέγγισης.

Η υπερεκτίμηση των διαφορών ή των ομοιοτήτων μεταξύ των εθνικών συστημάτων εργασιακών σχέσεων βρίσκεται στο επίκεντρο της αντιπαράθεσης μεταξύ των προσεγγίσεων που υποστηρίζουν τη σύγκλιση των εθνικών συστημάτων εργασιακών σχέσεων και εκείνων που υποστηρίζουν τη διατήρηση των εθνικών ιδιαιτεροτήτων. Στην πρώτη περίπτωση, οι «εξωγενείς» παράγοντες (λ.χ. η παγκοσμιοποίηση των αγορών, οι εξελίξεις στο τεχνολογικό επίπεδο) θεωρούνται ότι δρουν ντετερμινιστικά έναντι του πεδίου των εργασιακών σχέσεων επιφέροντας μια σύγκλιση των πρακτικών μεταξύ διαφορετικών χωρών.

Τέλος, μια σχεδόν αναπόφευκτη –αν και λανθασμένη– πρακτική στα πλαίσια των συγκριτικών ερευνών είναι η καθιέρωση «λανθασμένων αντιστοιχιών» μεταξύ θεσμών και γενικότερα μεταξύ των υπό μελέτη φαινομένων. Αυτό γίνεται συχνά στα πλαίσια της προσπάθειας εγκαθίδρυσης κάποιων κοινών μεταβλητών. Ως παράδειγμα μιας τέτοιας «λανθασμένης αντιστοιχίας» μπορούμε να αναφέρουμε εκείνη που γίνεται μεταξύ του αγγλικού Εργασιακού Συμβουλίου (“work council”), του γερμανικού Επιχειρησιακού Συμβουλίου (“Betriebsrat”), της γαλλικής Επιχειρησιακής Επιτροπής (“comité d’entreprise”), του ελληνικού Συμβουλίου Εργαζομένων κ.λπ. Μια άμεση και αποσπασματική σύγκριση αυτών των επιχειρησιακών οργάνων –βάσει της υπόθεσης ότι είναι «αντίστοιχα»– χωρίς να λάβουμε υπόψη τις λειτουργίες τους και τη θέση τους (δηλαδή το ρόλο που διαδραματίζουν) στα πλαίσια του εκάστοτε εθνικού συστήματος

εργασιακών σχέσεων μπορεί να μας οδηγήσει σε πολύ λανθασμένα συμπεράσματα (Hege, 1998· Καρακιουλάφη, 2003).

4) Τα επίπεδα της διεθνούς σύγκρισης

Τα τελευταία χρόνια υπάρχει μια ολόκληρη διαμάχη γύρω από το ποιο είναι το πιο έγκυρο επίπεδο σύγκρισης (διάφορων φαινομένων ή πρακτικών) στο πεδίο των εργασιακών σχέσεων: το επιχειρησιακό, το κλαδικό, το εθνικό ή ακόμα και το υπερεθνικό.

Μέχρι τη δεκαετία του '80, οι περισσότερες συγκριτικές έρευνες στο πεδίο των εργασιακών σχέσεων είχαν ως σημείο αναφοράς τα εθνικά συστήματα εργασιακών σχέσεων. Μ' άλλα λόγια, το κατεξοχήν επίπεδο σύγκρισης ήταν το εθνικό ή αλλιώς το κράτος-έθνος. Οι σχετικές έρευνες ξεκινούσαν από την υπόθεση ότι υπάρχουν «εθνικά μοντέλα», τα οποία σχετίζονται με ιδιαίτερους θεσμούς που ρυθμίζουν τις σχέσεις εργασίας στο εσωτερικό μιας χώρας. Κατά συνέπεια, οι ερευνητές έθεταν ως βάση των αναλύσεών τους τα εθνικά συστήματα εργασιακών σχέσεων και επικεντρώνονταν κυρίως στα μακρο-κοινωνικά χαρακτηριστικά προκειμένου να διαμορφώσουν διάφορες τυπολογίες. Η υπόθεσή τους ήταν ότι οι διαφορές μεταξύ των εθνικών συστημάτων εργασιακών σχέσεων είναι μεγαλύτερες από εκείνες που παρατηρούνται στο εσωτερικό ενός και μόνο εθνικού συστήματος εργασιακών σχέσεων.

Από τη δεκαετία του '80 και κατά κύριο λόγο τη δεκαετία του '90 παρατηρείται μια σημαντική αλλαγή σ' αυτό το πεδίο: το κατεξοχήν επίπεδο σύγκρισης δεν είναι πλέον το κράτος-έθνος αλλά ο κλάδος, η επιχείρηση ή ακόμα και η περιφέρεια· κι αυτό γιατί οι διαφοροποιήσεις στο εσωτερικό των εθνικών συστημάτων εργασιακών σχέσεων δεν επιτρέπουν πλέον να θεωρούμε το εθνικό (κράτος-έθνος) ως το κατεξοχήν επίπεδο ανάλυσης στα πλαίσια των διεθνών συγκριτικών ερευνών (O'Reilly, 2003· Jobert, 2000). Σύμφωνα με τους Richard Locke, Thomas Kochan και Michael Piore (1995), οι διαφοροποιήσεις αυτές ευνοούν μια συγκριτική ανάλυση σ' επίπεδο κλάδων και επιχειρήσεων. Το ερώτημα που θέτουν είναι το ακόλουθο: «Είναι ακόμα σκόπιμο να μιλάμε για διακριτά εθνικά συστήματα εργασιακών σχέσεων, τη στιγμή που φαίνεται ότι οι διαφοροποιήσεις στο εσωτερικό μιας χώρας είναι τόσες, όσες και εκείνες που υπάρχουν μεταξύ χωρών;» (Locke, Kochan και Piore, 1995, σ. 155). Η συγκριτική έρευνα που πραγματοποιήθηκε από το τμήμα εργασιακών σχέσεων του MIT (Massachusetts Institute of Technology) και στην οποία οι τρεις προαναφερόμενοι ερευνητές συμμετείχαν επικεντρώθηκε κατά κύριο

λόγο στις συνέπειες των διαφόρων στρατηγικών ανταγωνιστικότητας στις εργασιακές σχέσεις μέσα στις επιχειρήσεις. Η έρευνα αυτή βασίστηκε στην υπόθεση της ύπαρξης μιας «στρατηγικής επιλογής» των επιχειρήσεων, που έχει ως συνέπεια να διαφοροποιούνται οι αντιδράσεις τις οποίες μπορούν να έχουν οι εργοδότες, οι κυβερνήσεις, οι συνδικαλιστικές οργανώσεις έναντι των αλλαγών που συντελούνται στις διεθνείς αγορές και στο επίπεδο της τεχνολογίας.

Στη γενικότερη αυτή μεταστροφή συνέβαλε ο όλο αυξανόμενος ρόλος του επιχειρησιακού επιπέδου: αποκέντρωση των συλλογικών διαπραγματεύσεων και συμβάσεων, ανάπτυξη των επιχειρησιακών συλλογικών συμβάσεων εις βάρος των νομοθετικών ρυθμίσεων και των εθνικών και κλαδικών συλλογικών συμβάσεων εργασίας, ενίσχυση του ρόλου των πολυεθνικών επιχειρήσεων κ.λπ.

Οι επιχειρήσεις τόσο στο εθνικό, όσο και στο ευρωπαϊκό και υπερεθνικό επίπεδο βρίσκονται πλέον στο επίκεντρο και έμφαση δίνεται στην αναγκαιότητα προσαρμογής τους στα νέα οικονομικά δεδομένα. Οι αλλαγές αυτές μας ωθούν στο να θεωρήσουμε την επιχείρηση ως ένα κεντρικό κοινωνικό πεδίο, όπου διαμορφώνεται μια νέα τάξη πραγμάτων. Αυτό μεταφράζεται από ένα αίτημα για μεγαλύτερη αυτονομία και ευελιξία στην παραγωγή των κανόνων και τη ρύθμιση των κοινωνικών σχέσεων στο εσωτερικό της. Ο ρόλος της, ως πεδίου οικονομικής δράσης και διαμόρφωσης των εργασιακών σχέσεων, ενισχύεται.

Στα πλαίσια αυτά, ορισμένοι κοινωνιολόγοι θεώρησαν ότι η βαρύτητα που δίδεται στην ύπαρξη εθνικών μοντέλων έχει ως συνέπεια τη μη-αναγνώριση της ύπαρξης μιας πληθώρας συστημάτων εργασιακών σχέσεων στα πλαίσια του ίδιου εθνικού πλαισίου (Jobert, 2000). Κατ' αυτούς, η πληθώρα των «δρώντων», των συστημάτων δράσης και των επιπέδων εργασιακών σχέσεων στο εσωτερικό μιας ίδιας κοινωνίας επιβάλλει μια θεώρηση με όρους «συστημάτων» και όχι ενός μοναδικού και ενιαίου συστήματος εργασιακών σχέσεων σε κάθε εθνική κοινωνία (Reynaud, 1990, 1979). Στο ίδιο μήκος κύματος κινείται και η κριτική του κοινωνιολόγου Erhard Friedberg (1993), ο οποίος υποστηρίζει ότι στο όνομα της αναζήτησης «εθνικών μοντέλων» αγνοήθηκε η λειτουργία και η σχετική αυτονομία της δράσης των επιμέρους επιχειρήσεων. Το κάθε θεσμικό πλαίσιο δεν καθορίζει με ντετερμινιστικό τρόπο τη λειτουργία των επιχειρήσεων αλλά μονάχα την περιορίζει, κάτι το οποίο σημαίνει ότι οι επιχειρήσεις διατηρούν –παρά τους όποιους περιορισμούς– μια σχετική αυτονομία. Κατά συνέπεια, παρά τις όποιες εθνικές ιδιαιτερότητες, η δράση και η λειτουργία μέσα στις επιχειρήσεις της ίδιας χώρας θα διαφοροποιούνται.

Άλλοι ερευνητές, όπως ο Franck Müller –που επικέντρωσε το ενδιαφέρον του στις πολυεθνικές επιχειρήσεις–, θεωρούν ότι οι διαφορές και οι αντιθέσεις μεταξύ των χωρών, έτσι όπως αυτές προκύπτουν από ορισμένες «εθνικού τύπου» συγκριτικές έρευνες, έχουν συχνά υπερεκτιμηθεί. Σύμφωνα με τον F. Müller (1994, 2000), η κάθε οργάνωση (ή επιχείρηση) υπόκειται στις επιρροές που προέρχονται από το εθνικό θεσμικό πλαίσιο, το εσωτερικό μιας επιχείρησης και από το παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον.

Το ερώτημα που τίθεται, λοιπόν, είναι το ακόλουθο: Ποια είναι η θέση που καταλαμβάνει πλέον το «εθνικό» έναντι του επιχειρησιακού, του τοπικού, του «υπερ-εθνικού» ή του παγκοσμιοποιημένου επιπέδου;

Συνήθως οι συγκριτικές έρευνες αφορούν το ένα ή το άλλο επίπεδο. Οι περισσότερες έρευνες πεδίου επικεντρώνονται στο μικρο-κοινωνικό επιχειρησιακό επίπεδο, αγνοώντας συχνά το θεσμικό πλαίσιο, το οποίο λειτουργεί εν μέρει περιοριστικά (όχι με την ντετερμινιστική έννοια του όρου) για τις πρακτικές, τις δράσεις και τις στρατηγικές που υιοθετούνται μέσα στην επιχείρηση. Εν αντιθέσει, η πλειονότητα των θεσμικού τύπου αναλύσεων επικεντρώνονται στους κανόνες και τις ρυθμίσεις, αγνοώντας τη δυναμική και τη σχετική αυτονομία των επιμέρους μικρο-κοινωνικών πεδίων ή δρώντων. Τέλος, οι έρευνες που επικεντρώνονται στη μελέτη των πολυεθνικών επιχειρήσεων τείνουν να υπερτονίζουν τις ομοιογενποιητικές συνέπειες της παγκοσμιοποίησης. Συνήθως, αυτά τα μεθοδολογικά χάσματα είναι εγγενή των συγκριτικών ερευνών στο πεδίο των εργασιακών σχέσεων και αυτό δεν σχετίζεται απαραίτητα με τους στόχους της έρευνας αλλά με την έλλειψη εκείνων των υλικών (και ανθρώπινων) μέσων που θα επέτρεπαν μια «πολυ-επίπεδη» συγκριτική έρευνα, η οποία θα λάμβανε υπόψη όλες τις μεταβλητές.

Εντούτοις, μια σύγκριση με σημείο αναφοράς το εθνικό επίπεδο δεν αποκλείει εκείνη που γίνεται μεταξύ επιχειρήσεων, κλάδων ή περιφερειών. Οι πρακτικές και οι στρατηγικές των επιχειρήσεων σίγουρα διαφοροποιούνται μεταξύ τους στο εσωτερικό της ίδιας χώρας, ενώ στα πλαίσια μιας συγκριτικής έρευνας επιχειρήσεων διαφορετικών χωρών θα αναδυθούν και ορισμένες ομοιότητες. Οι επιχειρήσεις όμως αυτές λειτουργούν μέσα σ' ένα συγκεκριμένο πλαίσιο που είναι ιδιαίτερο σε κάθε χώρα: νομοθετικές ρυθμίσεις, κανόνες που διέπουν τις εργασιακές σχέσεις, ιδιαιτερότητες της εθνικής αγοράς εργασίας, ιστορικός ρόλος που αναγνωρίζεται στους κοινωνικούς συνομιλητές κ.λπ. Αυτό το θεσμικό πλαίσιο ρυθμίζει, χωρίς όμως να περιορίζει με ντετερμινιστικό τρόπο, τις στρατηγικές και την αυτονομία των επιχειρήσεων και των δρώντων στο εσωτερικό της. Η μια προσέγγιση δεν αποκλείει την άλλη. Η ανάδειξη των εθνι-

κών ιδιαιτεροτήτων δεν αποκλείει την ύπαρξη διαφοροποιήσεων στα υπόλοιπα επίπεδα της κοινωνίας και στην πραγματική λειτουργία των επιχειρήσεων σε κάθε χώρα. Αυτές οι τελευταίες δρουν κάτω από τους όποιους περιορισμούς ασκεί το θεσμικό πλαίσιο – το οποίο και αναδεικνύεται από τις έρευνες που επικεντρώνονται στη μελέτη των εθνικών συστημάτων εργασιακών σχέσεων (Friedberg, 2000). Τέλος, υπάρχουν ορισμένες επιχειρήσεις, όπως για παράδειγμα οι πολυεθνικές, στην ανάλυση των οποίων πρέπει σίγουρα να ληφθεί υπόψη ο παράγοντας της παγκοσμιοποίησης των αγορών.

Πάντως, «...η επιλογή του πιο έγκυρου επιπέδου ανάλυσης υπήρξε και παραμένει ένα προβληματικό σημείο μεταξύ των ερευνητών που εργάζονται στον τομέα της διεθνούς σύγκρισης» (O'Reilly, 2003, σ. 173).

III. ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΣΤΑ ΠΛΑΙΣΙΑ ΤΩΝ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

Λόγω του αυξανόμενου αριθμού των διεθνών συγκριτικών ερευνών και των μεθοδολογικών ζητημάτων που εγείρονται, έχουν γίνει κάποιες σημαντικές προσπάθειες «θεωρητικοποίησης» και κατηγοριοποίησής τους (Maurice και Sorge, 2000· Lallement και Spurk, 2003).

Μια τέτοια κατηγοριοποίηση έχει προταθεί από τον Marc Maurice (1989), ο οποίος προβαίνει στη διάκριση μεταξύ της διεθνικής (*cross-national*), της δια-πολιτισμικής (*cross-cultural*) και της κοινωνιακής (*societal*) προσέγγισης. Όσον αφορά τις εργασιακές σχέσεις, οι προσεγγίσεις αυτές διαφοροποιούνται μεταξύ τους ως προς τον τρόπο με τον οποίο νοείται το περιβάλλον (τεχνολογικό, οικονομικό, πολιτικό κ.λπ. ή υπό μια ευρύτερη έννοια η κοινωνία και η εθνική κουλτούρα) του συστήματος εργασιακών σχέσεων, καθώς και ως προς τον τρόπο με τον οποίο εκλαμβάνεται η σχέση ανάμεσα σ' αυτά τα «περιβάλλοντα» και το εκάστοτε σύστημα εργασιακών σχέσεων. Στην πράξη, η επιλογή της μιας ή της άλλης προσέγγισης στα πλαίσια μιας διεθνούς συγκριτικής έρευνας μπορεί να επηρεάσει σημαντικά τα αποτελέσματα αυτής, μιας και συνήθως οι μεταβλητές και το ζητούμενο διαφοροποιούνται ή ακόμα και εάν είναι όμοια ερμηνεύονται με πολύ διαφορετικό τρόπο.

1. Η διεθνική σύγκριση (*cross-national comparison*)

Αυτή η μέθοδος σύγκρισης ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένη τις δεκαετίες του '50 και του '60. Οι σχετικές έρευνες έδιναν συνήθως έμφαση στο ρόλο της τεχνολογίας, ως παράγοντα αλλαγής και προόδου, ενώ διέπονταν και από

έναν εξελικτισμό. Ως σημείο αναφοράς χρησιμοποιούσαν συχνά τα αναπτυξιακά μοντέλα των ανεπτυγμένων χωρών προκειμένου να καταταχτούν οι υπό σύγκριση χώρες ανάλογα με το επίπεδο της ανάπτυξης και εξέλιξής τους. Παράλληλα, διέβλεπαν μια τάση σύγκλισης των εθνικών αναπτυξιακών μοντέλων – και όχι μόνο.

Όσον αφορά ειδικότερα τις εργασιακές σχέσεις, μια από τις πιο αντιπροσωπευτικές συγκριτικές έρευνες αυτού του τύπου είναι εκείνη των Clark Kerr, John Dunlop, Frederick Harbison και Charles Myers, *Industrialism and Industrial Man* (1971). Το βιβλίο αυτό –που πρωτοδημοσιεύτηκε το 1960– αποτελεί μία από τις πολλές δημοσιεύσεις που προέκυψαν από ένα ερευνητικό πρόγραμμα με τον τίτλο: «Διαπανεπιστημιακή μελέτη των εργατικών προβλημάτων στην οικονομική ανάπτυξη» και αφορούσε τόσο τις βιομηχανικά ανεπτυγμένες χώρες (ΗΠΑ, Γερμανία...), όσο και τις «υπανάπτυκτες» (Ινδία, Ινδονησία...). Τα κίνητρα για την πραγματοποίηση αυτής της έρευνας ήταν –όπως θα έλεγαν οι σύγχρονοι ερευνητές– «εθνοκεντρικά»⁵ πρωτεύων στόχος υπήρξε η αναζήτηση ενός νέου ερμηνευτικού πλαισίου για τη μελέτη και την κατανόηση του αμερικανικού συστήματος εργασιακών σχέσεων.⁵ Τα κριτήρια της σύγκρισής τους ήταν το επίπεδο εκβιομηχάνισης και τεχνολογικής ανάπτυξης. Στην ανάλυσή τους η τεχνολογία εκλαμβάνεται ως παράγοντας σύγκλισης και προόδου, ενώ τα εθνικά πολιτισμικά χαρακτηριστικά, οι στρατηγικές των ελίτ, τα δημογραφικά χαρακτηριστικά κ.λπ. νοούνται ως παράγοντες διαφοροποίησης (και συχνά και καθυστέρησης). Θεωρούν ότι: «Τις τελευταίες δεκαετίες τα νήματα της διαφοροποίησης και οι πηγές της ομοιομορφίας ήταν σε σύγκρουση και θα συνεχίσουν να είναι, σίγουρα, για πολλές δεκαετίες και πιθανά ακόμα και για τους επόμενους αιώνες. Βασικά, είναι μια μάχη ανάμεσα στις ιδεολογίες και τα εθνικά χαρακτηριστικά, από τη μια πλευρά και την τεχνολογία και τις αλλαγές που η πρόοδος επιφέρει, απ' την άλλη. Αυτή η αντιπαράθεση των δυνάμεων διενεργείται σ' όλο τον κόσμο. Η εποχή μας, ειδικότερα, είναι μάρτυρας αυτής της τιτάνιας μάχης» (Kerr, Dunlop, Harbison και Myers, 1971, σ. 270). Στη μάχη αυτή είναι οι δυνάμεις της ομοιομορφίας που υπερτερούν.⁶ Για τους συγγραφείς περνάμε σε μια εποχή ομοιομορφίας που χαρακτηρίζεται από την αποδυνά-

---

5. Όπως επισημαίνουν οι συγγραφείς: «Μέσα από την κατανόηση άλλων συστημάτων εργασιακών σχέσεων πιθανά θα καταλαβαίναμε καλύτερα το δικό μας...» (Kerr, Dunlop, Harbison και Myers, 1971, σ. 32).

6. Αναφέρουν χαρακτηριστικά: «Αλλά όσο περισσότερο παρατηρούμε αυτές τις μάχες, συλλογικά, μακροπρόθεσμα και σε παγκόσμια εμβέλεια, εντυπωσιαζόμαστε όλο και περισσότερο από την ισχύ των δυνάμεων ομοιομορφίας» (όπ.π., σ. 264).

μωση των ιδεολογιών και των διαφορετικών προσεγγίσεων όσον αφορά την οργάνωση της βιομηχανικής κοινωνίας. Η νέα εποχή στην οποία εισέρχονται οι βιομηχανικές κοινωνίες είναι μια εποχή «ρεαλισμού», με κύρια χαρακτηριστικά τη συναίνεση και το συντηρητισμό· και τα δύο νοούνται ως παράγοντες προόδου.

Η μελέτη αυτή καθώς και άλλες ανάλογες μελέτες που πραγματοποιήθηκαν την ίδια χρονική περίοδο επικρίθηκαν έντονα από τους μεταγενέστερους ερευνητές του πεδίου. Σύμφωνα με τους επικριτές τους, χαρακτηρίζονταν από έναν «εξελικτισμό», υπό την έννοια ότι υπήρχε η υπόθεση ότι οι κοινωνίες περνάνε από τα ίδια στάδια εξέλιξης και άρα έχουν παρόμοιες «πορείες» ανάπτυξης. Συχνά οι έρευνες αυτές προσπαθούσαν να δείξουν ότι η εκβιομηχάνιση και η τεχνολογική καινοτομία ευνοούν τη σύγκλιση των εθνικών συστημάτων εργασιακών σχέσεων, ενώ οι διαφορές μεταξύ χωρών εκλαμβάνονταν ως το αποτέλεσμα της εφαρμογής καθολικών μοντέλων από συγκρίσιμους δρώντες, σε διαφορετικά όμως πολιτισμικά περιβάλλοντα ή υπό την επίδραση διαφορετικών θεσμικών πιέσεων. Μ' άλλα λόγια, οι αναλύσεις αυτές επικεντρώνονταν στη διερεύνηση των εθνικών εκφάνσεων που λαμβάνουν αυτά τα καθολικά ή γενικά μοντέλα. Χρησιμοποιούνταν οι ίδιες έννοιες και παράμετροι για την κατανόηση πολύ διαφορετικών εθνικών πραγματικοτήτων. Συχνά οι όποιες καταγεγραμμένες διαφορές μεταξύ των υπό σύγκριση χωρών δεν εκλαμβάνονταν παρά ως περιθωριακές και ως παρεκκλίσεις από ένα κυρίαρχο μοντέλο (Maurice, Sellier και Silvestre, 1982· Maurice, 1989· Le Goff, 1997· Lallement, 2003· O'Reilly, 2003).

Σύμφωνα με τον M. Maurice (1989), αυτού του τύπου οι αναλύσεις διέπονται από ένα είδος ντετερμινισμού και τείνουν να εκλαμβάνουν κάθε πεδίο δράσης ή κάθε κοινωνικό υποσύστημα ως την «τοπικιστική» έκφραση ή ως τη μετάφραση γενικών, καθολικών δυνάμεων και ενός κυρίαρχου μακρο-κοινωνικού τρόπου ρύθμισης. Η κοινωνία νοείται ως ένα είδος υπερδομής που καθορίζει όλα τα κοινωνικά υποσυστήματα που βρίσκονται στο εσωτερικό της. Σύμφωνα πάντα με τον ίδιο συγγραφέα, δύο είναι τα κύρια χαρακτηριστικά αυτών των συγκριτικών αναλύσεων. Πρώτον, η έλλειψη αλληλόδρασης ανάμεσα στο μακρο- και το μικρο-κοινωνικό επίπεδο ανάλυσης, δεδομένου ότι το μακρο-κοινωνικό επίπεδο (δηλαδή η κοινωνία) είναι εντελώς ετερογενές σε σχέση με το μικρο-κοινωνικό επίπεδο. Δεύτερον, στα πλαίσια της σύγκρισης μεταξύ χωρών φαίνεται να υπάρχει μια δυνατή συνέχεια μεταξύ των υπό μελέτη φαινομένων, στο όνομα μια «λειτουργιστικής» αντιστοιχίας· αντιστοιχία που τους αποδίδει και ένα status συγκρισιμότητας.

Παρά τις όποιες επικρίσεις, οι έρευνες αυτές δεν μπορούν να κατανοηθούν παρά μονάχα εάν λάβουμε υπόψη τα κοινωνικοοικονομικά και πολιτικά δεδομένα της μεταπολεμικής περιόδου. Πρωτεύων στόχος αυτών των ερευνών δεν ήταν τόσο η σύγκριση με σκοπό την κατανόηση και την ερμηνεία των εθνικών ιδιαιτεροτήτων αλλά η «επιβεβαίωση» της υπεροχής των αναπτυξιακών μοντέλων των ανεπτυγμένων χωρών της Δύσης.

2. Η δια-πολιτισμική σύγκριση (*cross-cultural comparison*)

Στα πλαίσια αυτής της προσέγγισης, το εθνικό πλαίσιο νοείται με όρους εθνικής κουλτούρας, ενώ οι σχετικές συγκριτικές έρευνες επικεντρώνονται στην ανάδειξη των διαφορών μεταξύ των υπό σύγκριση χωρών.

Ειδικότερα, σ' αυτές τις αναλύσεις η εθνική κουλτούρα φαίνεται να επηρεάζει σημαντικά τα υπό μελέτη φαινόμενα. Αυτό έχει δύο συνέπειες στο επίπεδο των συγκριτικών ερευνών μεταξύ διαφορετικών χωρών. Πρώτον, στα πλαίσια μιας τέτοιας σύγκρισης παρατηρείται μια δυνατή ασυνέχεια μεταξύ των υπό μελέτη φαινομένων από τη μια χώρα στην άλλη, κάτι το οποίο οφείλεται στην πολιτισμική ιδιαιτερότητά τους. Δεύτερον, παρατηρείται μια δυνατή συνέχεια μεταξύ της εθνικής κουλτούρας και των υπό μελέτη φαινομένων, δεδομένου ότι αυτά νοούνται ως κομμάτι του ίδιου πολιτισμικού σύμπαντος. Μ' άλλα λόγια, το μακρο-επίπεδο (εθνική κουλτούρα) επηρεάζει σημαντικά το μικρο-επίπεδο και η παρατηρούμενη ασυνέχεια μεταξύ των υπό σύγκριση φαινομένων είναι το αποτέλεσμα της πολιτισμικής τους ιδιαιτερότητας, της ένταξής τους σε μια εθνική κουλτούρα (Maurice, 1989).

Παράδειγμα μιας τέτοιας δια-πολιτισμικής σύγκρισης είναι η έρευνα του Philippe d'Iribarne (1989), ο οποίος προβαίνει σε μια πολιτισμική ανάλυση των κοινωνικών σχέσεων μέσα στην επιχείρηση.

Στην ανάλυσή του, η επιχείρηση δεν νοείται μόνο ως ένα οργανωτικό σύστημα ή ως ένα πεδίο δράσης και στρατηγικών αλλά ως κομμάτι μιας εθνικής κουλτούρας. Με άλλα λόγια, δεν εκλαμβάνει την επιχείρηση μονάχα ως ένα τεχνικό ή οικονομικό σύστημα αλλά και ως ένα κοινωνικό σύστημα. Σύμφωνα με τον P. d'Iribarne, η επιχείρηση έχει όλα τα χαρακτηριστικά μιας ανθρώπινης κοινωνίας, με την ιστορία της, τις ιδιαίτερες αξίες της κ.λπ. Εντάσσεται σε μια συνολική κοινωνία, που και η ίδια με τη σειρά της είναι φορέας μιας κουλτούρας.

Ο τρόπος με τον οποίο εκλαμβάνει την επιχείρηση θεμελιώνεται σε μεγάλο βαθμό στο τρόπο με τον οποίο νοεί τη σχέση ανάμεσα στις εθνικές κουλτούρες και τις θεωρήσεις της εργασίας. Αυτές οι τελευταίες διαμορ-

φώνονται μέσα από την κουλτούρα, η οποία συνιστά ένα «σύμπαν αναφορών», στα πλαίσια του οποίου η κάθε δραστηριότητα, η κάθε μορφή ιεραρχικών σχέσεων καθώς και κάθε άλλο χαρακτηριστικό που σχετίζεται μ' ένα συγκεκριμένο τρόπο εργασίας γίνεται είτε πηγή μεγαλείου και ανόδου είτε πηγή ευτελισμού και ταπείνωσης, θεωρείται ευγενής για ορισμένους και ευτελής για κάποιους άλλους. Η επιχείρηση συνιστά για τον P. D'Iribarne μια μορφή συλλογικότητας, η οποία, εξαιτίας των πιέσεων (οικονομικών κ.λπ.) που δέχεται, υπόκειται σε σημαντικές απαιτήσεις όσον αφορά την ποιότητα και την εσωτερική συνεργασία. Μέσα από τα διαφορετικά συμφέροντα και τις διαφορετικές πεποιθήσεις, τα μέλη της επιχείρησης πρέπει να βρουν τρόπους διαβίωσης και συνύπαρξης που θα τους επιτρέψουν να συνεργαστούν. Η κάθε εθνική παράδοση ευνοεί έναν τρόπο αντιπαράθεσης και συνεργασίας που εγγράφεται στους θεσμούς και τα ήθη. Κατά συνέπεια, οι επιχειρήσεις υποχρεώνονται ατομικά και συλλογικά να επανερμηνεύσουν τις παραδόσεις της κοινωνίας στην οποία εντάσσονται προκειμένου να διαμορφώσουν ένα συμβατό και κατά συνέπεια επιτυχημένο τρόπο οργάνωσης.

Η ανάλυση του P. D'Iribarne έχει δεχθεί πολλές επικρίσεις γιατί θεωρείται ότι επιχειρεί να εξηγήσει το παρόν μέσα απ' το παρελθόν, ωσάν να υπήρχε απαραίτητα συνέχεια μεταξύ των κοινωνικών μορφωμάτων μέσα στο χρόνο. (Maurice, 1989· Maurice, Sellier και Silvestre, 1992· Le Goff, 1997· Lallement, 2003· O'Reilly, 2003).

Στο ίδιο θεωρητικό πλαίσιο με την ανάλυση του P. D'Iribarne εντάσσεται και η έρευνα που πραγματοποίησε ο Geert Hofstede στα τέλη της δεκαετίας του '70 σε 72 εγκαταστάσεις της πολυεθνικής εταιρείας IBM ανά τον κόσμο. Στη βάση πέντε μεταβλητών⁷ επιχείρησε να εξηγήσει τις όποιες διαφορές που συναντά κανείς στο επίπεδο της οργάνωσης της επιχείρησης, της επιχειρησιακής κουλτούρας, των συμπεριφορών των εργαζομένων, των σχέσεων που διαμορφώνονται μεταξύ τους κ.λπ. με πολιτισμικούς όρους και παραπέμποντας στην εκάστοτε εθνική κουλτούρα (Hofstede, 2001).

---

7. Οι πέντε μεταβλητές που χρησιμοποιεί ο G. Hofstede (2001) είναι οι ακόλουθες: 1) ιεραρχική απόσταση (*power distance*): αφορά το βαθμό στον οποίο τα πιο αδύναμα μέλη των οργανώσεων περιμένουν και αποδέχονται την άνιση κατανομή της εξουσίας (μέγεθος της ανισότητας σε κάθε κοινωνία). 2) Ατομικισμός και αίσθηση της συλλογικότητας (*individualism/collectivism*): αναφέρεται στο βαθμό στον οποίο τα άτομα στηρίζονται στον εαυτό τους ή παραμένουν ενσωματωμένα σε ομάδες (λ.χ. οικογένεια). 3) Βαθμός ελέγχου της αβεβαιότητας (*uncertainty avoidance*): αφορά στο βαθμό στον οποίο μια κουλτούρα

Οι έρευνες αυτές θεωρούν συχνά την εθνική κουλτούρα σαν ένα δεδομένο –με την απόλυτη έννοια του όρου– που καθορίζει με ντετερμινιστικό τρόπο τις συμπεριφορές των κοινωνικών δρώντων, αγνοώντας τους ιστορικούς και κοινωνικούς όρους διαμόρφωσής της. Επιπλέον, οι αναλύσεις αυτές εμπεριέχουν τον κίνδυνο να φτάσουμε σε πολύ γενικόλογα συμπεράσματα και να βάλουμε εθνικές «ετικέτες» στα υπό μελέτη φαινόμενα.

3. Η κοινωνιακή προσέγγιση (*societal approach*)

Η προσέγγιση αυτή προτάθηκε στα μέσα περίπου της δεκαετίας του '70 από μια ομάδα Γάλλων ερευνητών (Marc Maurice, François Sellier και Jean-Jacques Silvestre) και είναι ο καρπός μιας συγκριτικής έρευνας των μισθών μεταξύ γαλλικών και γερμανικών επιχειρήσεων. Αν και αρχικά η έρευνα στόχευε σε μια «απλή» συγκριτική στατιστική ανάλυση, οι εμπλεκόμενοι ερευνητές επέδειξαν ένα μεγαλύτερο ενδιαφέρον στο να ανακατασκευάσουν τις υπό σύγκριση κατηγορίες μέσα από την «επανατοποθέτησή» τους στο «πεδίο», του οποίου και αποτελούσαν μέρος. Παρά το ότι η «κοινωνιακή ανάλυση» βασίστηκε κυρίως σε στατιστικά δεδομένα και μονογραφίες επιχειρήσεων, ακόμα και οι κατηγορίες της στατιστικής ανάλυσης «κοινωνικοποιήθηκαν», δηλαδή συσχετίστηκαν με τις κοινωνικές συνθήκες της παραγωγής τους.

Το ενδιαφέρον των ερευνητών επικεντρώθηκε κυρίως στους μηχανισμούς βάσει των οποίων διαμορφώνονται και κατασκευάζονται σε διάφορες καπιταλιστικές χώρες πολύ διαφοροποιημένες μορφές οργάνωσης της μισθωτής εργασίας. Η κεντρική ιδέα της έρευνάς τους υπήρξε απλή: η ιεραρχία στις επιχειρήσεις, η εξειδίκευση, οι δομές απασχόλησης, ο καταμερισμός της εργασίας, οι επαγγελματικές κατηγορίες ή ακόμα και η θέση εργασίας δεν έχουν την ίδια σημασία στις διάφορες χώρες, ούτε και τις ίδιες συνέπειες. Θεωρούν ότι μεταξύ κοινωνιών με ανάλογο επίπεδο τεχνολογίας και ανάπτυξης παρατηρούνται σημαντικές διαφορές τόσο

«προγραμματίζει» τα μέλη της έτσι ώστε να αισθάνονται έτοιμα όταν έρχονται αντιμέτωπα με νέες, απρόβλεπτες, άγνωστες κ.λπ. καταστάσεις (βαθμός στον οποίο η κοινωνία επιχειρεί να ελέγξει το «ανεξέλεγκτο»). 4) Μακροπρόθεσμος ή βραχυπρόθεσμος προσανατολισμός (*long-term/short-term orientation*): αναφέρεται στο βαθμό στον οποίο μια κοινωνία προετοιμάζει τα μέλη της στο να αποδέχονται καθυστερημένα την ικανοποίηση των κοινωνικών, υλικών και συναισθηματικών τους αναγκών. 5) «Αρρενωπότητα» και «θηλυκότητα» (*masculinity/femininity*): αναφέρεται στην ανακατανομή των συναισθηματικών ρόλων μεταξύ των φύλων.

στο επίπεδο της διαμόρφωσης της απασχόλησης και των μισθών, όσο και στο επίπεδο των συστημάτων κατάρτισης, των μορφών οργάνωσης και καταμερισμού της εργασίας κ.λπ. Σύμφωνα με τους εν λόγω ερευνητές, τα στοιχεία αυτά βρίσκονται σε μια σχέση συνεχούς αλληλεπίδρασης (ή και αλληλεξάρτησης). Κατά συνέπεια, έχουν μια συνοχή μεταξύ τους, η οποία λαμβάνει έναν ιδιαίτερο χαρακτήρα σε κάθε κοινωνία. Με άλλα λόγια, οι όποιες εθνικές διαφοροποιήσεις δεν θεωρούνται ούτε ως η έκφραση διαφοροποιήσεων σε σχέση με ένα γενικό κανόνα, αλλά ούτε και ως το αποτέλεσμα της ακαμψίας ενός συνόλου εθνικών ιδιαιτεροτήτων που κληροδοτούνται από την ιστορία.

Στην ανάλυσή τους, η κοινωνία δεν νοείται ως ένα μακρο-κοινωνικό επίπεδο που δρα ντετερμινιστικά έναντι των μικρο-κοινωνικών επιπέδων ή ως μια εθνική κουλτούρα. Σύμφωνα με τον M. Maurice, η κοινωνία «δεν περιορίζεται πλέον σ' ένα απλό πλαίσιο ή ένα περιβάλλον ή ακόμα και σ' ένα αόριστο σύνολο αξιών και πολιτισμικών χαρακτηριστικών αλλά, αντιθέτως, αντιπροσωπεύει τη μήτρα του συνόλου των κοινωνικών σχέσεων που την συνθέτουν» (Maurice, 1989, σ. 183). Πρόκειται για μια προσπάθεια ξεπεράσματος της «κλασικής» αντιπαράθεσης μεταξύ του «εσωτερικού» και του «εξωτερικού» (ή μεταξύ του μικρο- και του μακρο-κοινωνικού επιπέδου), στο βαθμό που επιχειρεί να «ενδογενοποιήσει» το εξωτερικό. Η προσέγγιση της «κλασικής» αντιπαράθεσης μεταξύ μακρο- και μικρο-κοινωνικού επιπέδου γίνεται μέσα από τη θεώρηση της σχέσης μεταξύ των δύο επιπέδων ως «συνόλων σχέσεων αλληλεξάρτησης», στα πλαίσια των οποίων οι «δρώντες» και τα «πεδία» γίνονται αντιληπτά μέσα από τη σχέση τους με την κοινωνία. Η κατασκευή αυτών των συνόλων δομικής αλληλεξάρτησης τους προσδίδει μια συνοχή, κατά τέτοιο τρόπο που αποκλείεται κάθε άμεση σύγκριση μεταξύ των στοιχείων που τα συνθέτουν. Πρόκειται, λοιπόν, πρακτικά για μια «κοινωνικοποίηση» αυτών των στοιχείων.

Όσον αφορά την έννοια της συνοχής, αυτή δεν παραπέμπει στην ιδέα της ισορροπίας, αλλά νοείται ως η συσχέτιση των παραμέτρων της ανάλυσης που βρίσκονται σε αλληλεξάρτηση. Αυτό δεν προδιαθέτει τη φύση αυτών των σχέσεων ή αλληλεξαρτήσεων: αυτές μπορούν να εμπλέκουν τόσο φαινόμενα συνεργασίας, όσο και ανταγωνισμού, συναίνεσης και αντιπαράθεσης, έντασης και σύγκρουσης. Στην ανάλυση αυτή, ο δυναμικός χαρακτήρας είναι ούτως ή άλλως εγγενής διότι δεν γίνεται αναφορά στην έννοια του συστήματος αλλά σε «κοινωνικές σχέσεις» –«διαδράσεις»– μεταξύ των δρώντων και του πεδίου δράσης τους: το πεδίο δομείται και δομεί, είναι αποτέλεσμα και πηγή, ικανό να ενσωματώσει τόσο τη

σταθερότητα, όσο και τη δυναμική, την αναπαραγωγή ή την αλλαγή. Με άλλα λόγια οι δρώντες εντάσσονται σ' ένα πεδίο, στη δόμηση του οποίου συμβάλλουν μέσω της δράσης τους.

Η «κοινωνιακή ανάλυση» επικεντρώνει λοιπόν το ενδιαφέρον της σ' αυτά τα ενδιάμεσα πεδία όπου λαμβάνουν χώρα οι διαμεσολαβήσεις, οι διαδράσεις μεταξύ των «υποκειμένων» και των πεδίων, μεταξύ του μακρο- και του μικρο-κοινωνικού πεδίου. Η μη-ύπαρξη άμεσης σύγκρισης οφείλεται στο γεγονός ότι οι όποιες διαφορές εντάσσονται σ' ένα σύστημα «κοινωνιακών αλληλεπιδράσεων», οι οποίες παράγουν αυτές τις διαφορές ως διαστάσεις της ιδιαιτερότητάς τους. Με άλλα λόγια, η σύγκριση δεν εφαρμόζεται σε αυτή την περίπτωση σε κάποια μεμονωμένα φαινόμενα που συγκρίνονται άμεσα, αλλά σε σύνολα φαινομένων που μέσω των αλληλεξαρτήσεών τους συνιστούν αυτό το οποίο οι εν λόγω ερευνητές ονομάζουν «κοινωνιακές συνοχές»: συνοχές που είναι ιδιαίτερες σε κάθε κοινωνία. Κάθε ένα από τα φαινόμενα που συνθέτουν αυτές τις «συνοχές» δεν έχει κάποια κοινωνιολογική σημασία παρά σε σχέση με το σύνολο του οποίου αποτελεί μέρος.

Η «κοινωνιακή» ανάλυση έχει γίνει αντικείμενο πολλών επικρίσεων από τα τέλη της δεκαετίας του '70. Ορισμένοι κοινωνιολόγοι επέκριναν τη βαρύτητα που δίδεται στην ύπαρξη εθνικών μοντέλων (Reynaud, 1979· Jobert, 2000· Lallement, 2003· O'Reilly, 2003), κάποιοι άλλοι υποστήριξαν ότι στο όνομα της αναζήτησης της λεγόμενης «κοινωνιακής συνοχής» αγνοήθηκε η σχετική αυτονομία των μικρο-κοινωνικών πεδίων δράσης (Friedberg, 1993), ενώ ορισμένοι μελετώντας το παράδειγμα των πολυεθνικών επιχειρήσεων υποστήριξαν ότι οι επιχειρήσεις δεν υπόκεινται μονάχα στις «κοινωνιακές επιρροές» αλλά και στις «οργανωτικές επιρροές» και στις «επιρροές της παγκοσμιοποίησης» (Müller, 1994, 2001). Σ' αυτές τις επικρίσεις ήρθαν να προστεθούν και εκείνες που συσχέτιζαν σε μεγάλο βαθμό την έννοια του «κοινωνιακού» με εκείνη του κράτους-έθνους.

Ως απάντηση σ' αυτές τις επικρίσεις, οι εμπνευστές της «κοινωνιακής ανάλυσης» επιχειρήσαν να δείξουν την εγκυρότητα της ανάλυσής τους, υπό το πρίσμα των νέων εξελίξεων. Κατ' αυτούς, η έννοια του «κοινωνιακού» δεν εμπλέκει καμία ιδιαίτερη θεωρία της κοινωνίας, ούτε κάποιον ολικό ή μακρο-κοινωνικό ντετερμινισμό. Εκφράζει περισσότερο έναν προσανατολισμό –τόσο μεθοδολογικό, όσο και θεωρητικό– πλαισίωσης των αντικειμένων που καθιστά εμφανή τον «κατασκευασμένο» τους χαρακτήρα. Επιπλέον, το πεδίο θεώρησης και ανάλυσης των ερευνητικών αντικειμένων δεν είναι η κοινωνία στο σύνολό της ή το πεδίο των δομών και των θεσμών που τη συνθέτουν, αλλά ο «χώρος» των δρώντων και των

ενδιάμεσων πεδίων· εκεί όπου κατασκευάζονται κοινωνικά τα αντικείμενα της έρευνας, σ' ένα ευρύ πεδίο «διαμεσολάβησης» μεταξύ αυτού που συνήθως αποκαλείται μικρο- και μακρο-κοινωνικό επίπεδο. Τέλος, εισάγουν την έννοια της «ευέλικτης συνοχής» που εκφράζει την ικανότητα ενός «συνόλου αλληλεξαρτήσεων» («κοινωνιακού συνόλου») να λαμβάνει υπόψη του τις διαδικασίες αλλαγής και μεταμόρφωσης (Maurice, 2000a).

Αν και η «κοινωνιακή ανάλυση» έχει αναχθεί σε θεωρία, πρέπει να ειπωθεί πάνω απ' όλα ως ένα μεθοδολογικό εργαλείο που μας επιτρέπει να «πλαισιώσουμε» τα αντικείμενα της έρευνάς μας και τα «μεμονωμένα» στατιστικά στοιχεία.

IV. ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Οι διεθνείς συγκριτικές έρευνες στο πεδίο των εργασιακών σχέσεων συνιστούν μια πρόκληση τόσο για τον ερευνητή που θα τις πραγματοποιήσει, όσο και για τον αναγνώστη τους ή για εκείνον που θα χρησιμοποιήσει τα αποτελέσματά τους. Δεν εξασφαλίζουν μια άμεση πρόσβαση στη γνώση· είναι ικανές για το καλύτερο και για το χειρότερο (Hege, 1998) γιατί πρόκειται για έναν τύπο έρευνας που εξαρχής παρουσιάζει κάποια πρακτικά προβλήματα. Μια πολυεπίπεδη ολοκληρωμένη συγκριτική έρευνα, η οποία θα λάμβανε υπόψη όλες τις εθνικές μεταβλητές που συνδέονται με το υπό μελέτη φαινόμενο δεν χρειάζεται μόνο μια καλή γνώση της εκάστοτε εθνικής πραγματικότητας, αλλά και χρόνο, ανθρώπινα και υλικά μέσα κ.λπ. Ο μεμονωμένος ερευνητής σπάνια έχει στη διάθεσή του αυτά τα μέσα, ενώ η σχετική γνώση δεν μπορεί να είναι παρά μερική.⁸ Εντούτοις, ακόμα και αν αυτά τα μέσα υπάρχουν (λ.χ. στα πλαίσια των διεθνών οργανισμών), οι επιβαλλόμενοι ερευνητικοί στόχοι, τα χρονοδιαγράμματα κ.λπ. οδηγούν συχνά σε μια παραγωγή δεδομένων που είναι απομονωμένα από το εθνικό πλαίσιο διαμόρφωσης και επεξήγησής τους και όχι σε μια «πραγματικά» συγκριτική έρευνα. Σήμερα, λοιπόν, περισσότερο από άλλοτε, λόγω του σημαντικού αριθμού διεθνών συγκριτικών ερευνών που

---

8. Όπως επισημαίνει ο J. Le Goff, «Ο ερευνητής έρχεται ήδη αντιμέτωπος στο εθνικό επίπεδο με την μεγάλη πολυπλοκότητα και την εξέλιξη των κοινωνικών πραγματικότητων· προκύπτει ότι η διανοητική του ικανότητα να διαχειρίζεται τα παρατηρούμενα φαινόμενα δεν μπορεί να είναι παρά μόνο μερική. Στις διεθνείς συγκρίσεις, ο έλεγχος των επεξηγηματικών παραμέτρων, στη βάση ενός πειραματικού σχεδίου παρατήρησης, είναι σχετική, ακόμα και σχεδόν αδύνατο να πραγματοποιηθεί ή να γίνει σεβαστή» (Le Goff, 1997, σ. 44).

παράγονται και της όλης συζήτησης περί των επιπτώσεων της παγκοσμιοποίησης, επιβάλλεται ένας αναστοχασμός τόσο επί των μεθοδολογικών εργαλείων που χρησιμοποιούνται, όσο και επί της χρήσης των αποτελεσμάτων τους – τα οποία συχνά λειτουργούν και ως βάση για διαφόρων ειδών αξιολογήσεις.

ΠΗΓΕΣ

- Affichard Joel, Lize Hantrais, Marie-Thérèse Letablier, Franz Schultheis, 1998, *The social situation in Member States of the European Union: The relevance of quantitative indicators in social policy analysis*, Dublin, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.
- Barbash Jack, Kate Barbash (eds), 1989, *Theories and concepts in comparative industrial relations*, Columbia, University of South Carolina Press.
- BIT, 1997, *Le travail dans le monde 1997-98*, Genève, Bureau International de Travail.
- Boudon Raymond και François Bourricaud, 2000, *Dictionnaire critique de sociologie*, Paris, PUF.
- Desrosières Alain, 2003, «Comment fabriquer un espace de commune mesure? Harmonisation des statistiques et réalisme de leur usage», M. Lallement, J. Spurk (éds), *Les stratégies de la comparaison internationale*, Paris, CNRS Editions, σ. 151-166.
- D' Iribarne Philippe, 1989, *La logique de l'honneur - gestions des entreprises et traditions nationales*, Paris, Seuil.
- D' Iribarne Philippe, 1991, «Culture et effet sociétal», *Revue Française de Sociologie*, XXXII, σ. 599-614.
- D' Iribarne Philippe, 1992, «Misère et grandeur d'un modèle français d'entreprise», R. Sainsaulieu (éd.), *L'entreprise une affaire de société*, Paris, Presses de Sciences-Po, σ. 254 - 266.
- D' Iribarne Philippe, 1994, «L'honneur dans le système d'action français: une relecture du Phénomène Bureaucratique», F. Pavé (éd.), *L'analyse stratégique: sa genèse, ses applications et ses problèmes actuels*, Autour de Michel Crozier, Paris, Seuil, σ. 43- 48.
- D' Iribarne Philippe, 1994, «Cultures nationales et conceptions du travail», M. De Coster και F. Pichault (éds), *Traité de sociologie du travail*, Bruxelles, De Boeck Université, σ. 103-113.
- Durkheim Emile, 1975, «La condition de la femme», *Textes III: Fonctions sociales et institutions*, E. Durkheim, Paris, Les Editions du Minuit, σ. 146-148 (Αρχο του 1904).
- Freyssinet Jacques, 1998, «Introduction», *Revue de l'IRES*, 28, σ. 5-8.
- Friedberg Erhard, 1993, *Le pouvoir et la règle*, Paris, Seuil.
- Friedberg Erhard, 2000, «Societal or system effects?», M. Maurice και A. Sorge (eds), *Embedding Organizations: Societal analysis of actors, organizations and socio-economic context*, Amsterdam και Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, σ. 57-70.
- Hantrais Lize, Marie-Thérèse Letablier, 1998, «La démarche comparative et les comparaisons franco-britanniques», *Revue de l'IRES*, 28, σ. 146-162.

- Hege Adelheid, 1998, «Work councils et comités d'entreprise, histoire d'institutions et de représentants: Quelques problèmes de comparaison internationale des relations professionnelles», *Revue de l'IRES*, 28, σ. 9-42.
- Hofstede Geert, 2001, *Culture's consequences: comparing values, behaviors, institutions, and organizations across nations*, Thousand Oaks, London και New Delhi, Sage Publications (2nd edition- 1st edition, 1980).
- Hyman Richard, 1998a, «La recherche comparative sur le syndicalisme: état des lieux», *Sociologie et sociétés*, XXX, 2, σ. 11-30.
- Hyman Richard, 1998b, «Recherche sur les syndicats et comparaison internationale», *Revue de l'IRES*, 28, σ. 43-61.
- Hyman Richard, 2001, «Trade Union Research and Cross-National Comparison», *European Journal of Industrial Relations*, 2, σ. 203-232.
- Jobert Annette, 2000, *Les espaces de la négociation collective, branches et territoires*, Toulouse, Ed. Octarès.
- Karakioulafis Christina, 2002, *Une lecture comparative des relations professionnelles en France et en Allemagne - La dynamique des relations professionnelles et leurs enjeux sociétaux - L'analyse sociétale peut-elle constituer un outil d'examen des relations professionnelles dans une perspective comparative?*, Thèse de Doctorat, Université Paris I – Panthéon Sorbonne, 643 σελ.
- Καρακιουλάφη Χριστίνα, 2002, «Παγκοσμιοποίηση και εργασιακές σχέσεις: "Μύθοι" και πραγματικότητα – Η "Societal Analysis" («κοινωνιακή ανάλυση») ως εργαλείο διεθνούς συγκριτικής έρευνας στις εργασιακές σχέσεις», Εισήγηση στο 2ο Διεθνές Συνέδριο Κοινωνιολογίας «Η Κοινωνιολογία: Μάθημα ελευθερίας», Θεσσαλονίκη, Νοέμβριος.
- Kerr Clark, John Dunlop, Frederick Harbison, Charles Myers, 1971, *Industrialism and industrial man*, Middlesex, Penguin Books.
- Lallement Michel και Jan Spurk (éds), 2003, *Les stratégies de la comparaison internationale*, Paris, CNRS Editions.
- Lallement Michel, 2003, «Raison ou trahison? Eléments de réflexion sur les usages de la comparaison en sociologie», M. Lallement και J. Spurk (éds), *Les stratégies de la comparaison internationale*, Paris, CNRS Editions, σ. 107-120.
- Le Goff Jean-Louis, 1997, «Les comparaisons internationales: Heuristique d'une méthode contradictoire», J. Spurk (éd.), *Approche Comparative des entreprises en France et en Allemagne*, Paris, L'Harmattan, σ. 39-60.
- Locke Richard, Thomas Kochan, Michael Piore, 1995, «Repenser l'étude comparée des relations professionnelles: les enseignements d'une recherche internationale», *Revue Internationale du Travail*, 134, 2, σ. 53-177.
- Maurice Marc, François Sellier, Jean-Jacques Silvestre, 1979, «La production de la hiérarchie dans l'entreprise: recherche d'un effet sociétal, Comparaison France-Allemagne», *Revue française de Sociologie*, XX, σ. 331-364.
- Maurice Marc, François Sellier, Jean-Jacques Silvestre, 1979, «Priorité à la régulation conjointe ou aux rapports sociaux?», *Revue française de Sociologie*, XX, σ. 377-380.
- Maurice Marc, François Sellier, Jean-Jacques Silvestre, 1982, *Politique d'éducation et organisation industrielle en France et en Allemagne*, Paris, PUF.

- Maurice Marc, 1989, «Méthode comparative et analyse sociétale», *Sociologie du travail*, 2, σ. 175-191.
- Maurice Marc, François Sellier, Jean-Jacques Silvestre, 1992, «Analyse sociétale et cultures nationales: réponse à Ph. d'Iribarne», *Revue française de Sociologie*, XXXIII, σ. 75-86.
- Maurice Marc, 2000a, «The paradoxes of societal analysis. A review of the past and prospects of the future», M. Maurice και A. Sorge (eds), *Embedding Organizations: Societal analysis of actors, organizations and socio-economic context*, Amsterdam και Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, σ. 13-36.
- Maurice Marc, 2000b, «“Globalization” and national systems of industrial and employment relations: Societal analysis revisited», Communication at the 12th Congress of the International Industrial Relations Association.
- Maurice Marc, Arndt Sorge (eds), 2000, *Embedding Organizations: Societal analysis of actors, organizations and socio-economic context*, Amsterdam and Philadelphia, John Benjamins Publishing Company.
- Michon François, 2003, «Sur les difficultés méthodologiques de la comparaison internationale des temps de travail», M. Lallement και J. Spurk (eds), *Les stratégies de la comparaison internationale*, Paris, CNRS Editions, σ. 189-198.
- Müller Franck, 1994, «Societal Effect, Organizational Effect and Globalisation», *Organization Studies*, 15, 3, σ. 407-428.
- Müller Franck, 2000, «The evolution of teamwork at Rover: Societal, sectoral and organisational explanations», M. Maurice και A. Sorge (eds), *Embedding Organizations: Societal analysis of actors, organizations and socio-economic context*, Amsterdam και Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, σ. 209-223.
- O'Reilly Jackie, 2003, «Les comparaisons internationales des systèmes d'emploi: méthodes, controverses et renouvelaux», M. Lallement και J. Spurk (éds), *Les stratégies de la comparaison internationale*, Paris, CNRS Editions, σ. 171-188.
- Reynaud Jean-Daniel, 1979, «Conflit et régulation conjointe: esquisse d'une théorie de la régulation conjointe», *Revue Française de Sociologie*, XX, σ. 367-376.
- Reynaud Jean-Daniel, 1990, «Un paradigme du système social», F. Eyraud, C. Paradeise, J. D. Reynaud, J. Saglio (éds), *Les systèmes des relations professionnelles: examen critique d'une théorie*, Paris, CNRS, σ. 279-290.
- Roger Joel, Wolfgang Streeck (eds), 1995, *Work Councils: Consultation, representation and cooperation in industrial relations*, Chicago and London, National Bureau of Economic Research, Chicago University Press.
- Schultheis Franz, 1989, «Comme par raison – comparaison n'est pas toujours raison. Pour une critique sociologique de l' usage social de la comparaison interculturelle», *Droit et société*, 11-12, σ. 219-243.
- Suptiot Alain (éd.), 1999, *Au-delà de l'emploi: Transformations du travail et devenir du droit de travail en Europe, Rapport pour la Commission Européenne*, Paris, Flammarion.